

Kadrina Keskkool

Mõisamajanduse ajaloost Eesti territooriumil

Neeruti mõisa näitel

Uurimistöö ajaloost

Heivo Reinek

12. klass

Juhendaja Evelin Tiiter

Kadrina 2013/2014

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Mõisa kui majandusüksuse kujunemisest ja arengust Eesti territooriumil	5
1.1. Mõisate tekkimine ja väljakujunemine keskajal	5
1.2. Majanduse kasv 17. sajandil. Rootsi viljaait.....	6
1.3. Tarbimisbuumis mõisnikud 18. sajandil.....	8
1.4. 19. sajand ja 20. sajandi algus – mõisamajanduses valitsejaks saab viinatootmine ..	14
2. Neeruti mõisa majanduselu	17
2.1. Neeruti mõisast üldiselt	17
2.2. Neeruti mõisa majandamisest	18
3. Mõisamajanduse analüüs.....	22
4. Kokkuvõte	25
Kasutatud allikate loetelu	26
Lisad	28
Lisa 1. Tabelid A-C	28
Lisa 2. Neeruti mõisa majapidamise kontrollimise aruanne.....	31

Sissejuhatus

Eestis asub sadu eriilmelisi mõisakomplekse, mis on otsekui ajaloo monumentideks. Ilmselt ei suudaks inimesed mõisateta Eestit ette kujutada. Seepärast võivad nad tihtipeale jääda tähelepanuta või mõjuda liigagi loomulikult. Mõisate arhitektuurilist ilu saab igaüks oma silmaga vaatamas käia, ajalugu aga lugeda raamatust. Samas ei leia palju infot selle kohta, kuidas suudeti nii kalleid ehitisi püstitada, kuidas neid ülal peeti ja mis mõisamajandust mõjutas¹.

Mõisad olid kõik suured majandusüksused ehk ettevõtted, kel oli oma kond, -piirkond, raamatupidamine, töötajaskond jne. Nad võisid olla era-, riigi- või linna omanduses. Mõisate põhiline tegevusala oli enamasti põllumajandus, kuid 18. sajandil asendus see viinapõletamisega². Mõningatel juhtudel koosnes mõis vaid ühest ettevõttest – näiteks Kärkla kalevivabrik, Joala tekstiilivabrik ja Järvakandi klaasitehas. Käesolevas uurimistöös ongi käsitletud mõisat kui majandusüksust, mitte aga kui hoonetekompleksi, ajaloolist haldusüksust või mõisat kaasaegses tähenduses.³

Töö eesmärk oligi uurida Eesti territooriumil mõisa kui majandusüksuse toimimist läbi ajaloo, analüüsides selle tulude allikaid, kulutuste eesmärke ja majandamise edukust, kasutades mõisaajastu lõpuaastate majanduselu ühe näitena kohalikku Neeruti mõisat.

Ülesanded antud eesmärgi täitmiseks olid järgmised.

1. Otsida ja kasutada usaldusväärset kirjandust Eesti mõisate majandusliku toimimise kohta mõisate ajastul (13.-20. sajand).
2. Külastada Ajalooarhiivi ja Riigiarhiivi, püüdes leida andmeid Neeruti mõisa majandusliku poole kohta, eelistatavalt mitte üldtuntud infot.
3. Analüüsida mõisamajanduse efektiivsust, tasuvust ja selle jätkusuutlikkust.

Uurimistöö meetoditeks olid kirjandusallikate läbitöötamine, arhiivimaterjalide otsimine, leidmine ja läbitöötamine, lisainformatsiooni otsimine internetist ning selle usaldusväärsuse hindamine. Ajalooteemaliste uurimistööde puhul kasutatakse tekstialust viitamist, nagu ka siin. Lisaks kasutatud allikatele leiab sealt ka mõningaid seletusi võõr- ja erialasõnadele, vanadele rahaühikutele jms, seetõttu soovib autor ka nendele tähelepanu pöörata.

¹ MÕISAMAJANDUS - mõisatel rajanev majandamisviis. Allikas: ÕS 2013.

[www] <http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=m%C3%B5isamajandus&F=M> [21.05.2014]

² Viina- ja piiritusetootmise ajalugu Eestis. [www] <http://www.jootargalt.ee/viinatootmise-ajalugu-estis> [21.05.2014]

³ Eesti mõisaportaal. Mõisa erinevatest tähendustest [www] <http://mois.ee/tahendus.shtml> [19.05.2014]

Uurimistöös on kokku kolm suuremat osa. Esimene osa on referatiivne kokkuvõte mõisamajanduse ajaloost. Siin on kasutatud peamiselt mõisateemalist kirjandust (Maiste, J. „Eestimaa mõisad“; Zetterberg, J. „Eesti ajalugu“ jt), keskendudes eelkõige mõisamajandusega seonduvale. Teises osas on autor mõisamajandust iseloomustanud kohaliku Neeruti mõisa näitel. Kasutatud on seejuures mitmeid kodu-uurijate väljaandeid (Tammik, R. „Kadrina kihelkond läbi aegade“), kuid ka arhiivimaterjale ja uurimistööd (Mariliis Tiiter). Kolmandas osas analüüsib autor mõisamajanduse tasuvust ja jätkusuutlikkust.

Töös on kokkuvõte, kasutatud allikate loetelu ning lisad.

1. Mõisa kui majandusüksuse kujunemisest ja arengust Eesti territooriumil

1.1. Mõisate tekkimine ja väljakujunemine keskajal

Mõisate eelastmeks, mis andis uuele nähtusele ka nimetuse 'mõis', võib pidada Muinas-Eesti ülikute üksiktalu.⁴ Pärast esimesi ristiretki, 13. sajandi alguses, jõudsid Eestisse⁵ võõrvallutajatest maaomanikud, kes hakkasid oma alasid vasallidele lääniks andma ning olude rahulikumaks muutudes rajasid nad (maaomanikud) sinna elupaiga ja majanduskeskuse – mõisa.⁶

Kuna vasallide vahel toimus pidevalt maajagamisi, ei olnud mõisad väga suured ja mitte alati püsivad – vanade asemele tekkis ridamisi uusi. Vasallide side maaga oli nõrk ja seega tekkisid mõisatesse veskid, kus koguti ja jahvatati kümnisevili. Hiljem ehitati ka aidad, tallid ja lõpuks feodaali paikne elamu, see tähendab mõis kitsamas mõttes.⁷

Läänid olid algselt maksuläänid ning makse koguti talupoegadelt. Juba 13. sajandil hakati talupoegadelt nõudma tööd isandate põldudel.⁸ Talupoegade koormat suurendas maksustusobjektide mitmekesistumine. Juba 14. sajandi lõpul oli siirdunud viljamaksust talupoegade peaaegu kõigi tuluallikate maksustamisele: viljatoodangust võeti suurkümnist, karjatoodangust väikekümnist. Mõnes Eestimaa paigas pidi isegi meetoodangust ligi veerandi ära andma. Kümnis, mis nime järgi oli kümnendik viljasaagist, kerkis keskaja lõpuks lausa veerandini kogu saagist. Mõnes kohas oli selle asemel ka viljamaks ehk hinnus.⁹

Keskajast uusajani kujutas mõis endast tagasihoidlikku laagrikohta või peavarju. Seal asus ajutiselt või püsivalt mõisaomaniku asemik - foogt või siis maarahva hulgast tööde juhatajaks värvatud kubjas. Mõisnikud ise elasid linnades või ordu- ja piiskopilossides. Mõisa hoonestik koosnes elumajast ehk häärberist ning tavaliselt veel tallist ja rehest. Nende ehitustehnika põ-

⁴ Eesti Rahva Muuseum. Mõisad. [www] <http://www.erm.ee/et/Avasta/Rahvakultuur/Muutuv-rahvakultuur/Moisad> [03.05.2014]

⁵ Maiste, J. 1996. Eestimaa mõisad. Tallinn: Kunst, lk 10-11

⁶ Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 99

⁷ Maiste, J. 1996. Eestimaa mõisad. Tallinn: Kunst, lk 18

⁸ Eesti Rahva Muuseum. Mõisad. [www] <http://www.erm.ee/et/Avasta/Rahvakultuur/Muutuv-rahvakultuur/Moisad> [03.05.2014]

⁹ Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 99

hines olulises osas maarahva ehitustraditsioonidel ja erinesid talutubadest eluruumide siseplaani, klaasakende ning mõnes paigas ka tapetseeritud seinte poolest.¹⁰

15. sajandil mõisate asutamine hoogustus ning mõisad hakkasid omandama juba teoorjusliku suurmaapidamise jooni.¹¹ See tulenes põldude aina suurenevast saagist, mis nõudis omakorda rohkem tööd. Töö tuli aga talupoegadelt välja pressida teopäevadega, mis kujunesid keskajal raskeimaks koormiseks, kiirendades liikumist mõisamajanduse suunas. Lisaks aitasid sellele kaasa soodsad tingimused vilja ekspordiks läände.¹² Uurijad on leidnud, et mõisamajandusele mindi üle 16. sajandi keskelt kuni järgmise sajandi keskpaigani.¹³

1.2. Majanduse kasv 17. sajandil. Rootsi viljaait

16. sajandi keskel toimunud Liivi sõda (1558-1583) jättis siinsed linnused varemetesse.¹⁴ Pärast sõda, mil Rootsi sai Eesti alade valitsejaks, hakkasid mõisad oma väärtust kindlustena kaotama.¹⁵

Rootsi võimu algperioodil läks riigi kätte üle poole haritavast maast, mida kuningad hiljem tasapisi aadlikele tagastama hakkasid. See kasvas aga Gustav II Adolphi ajal (1611-1632) plahvatuslikult: 1620. aastail jagas kuningas Gustav Eestimaal laiali peaaegu kogu krooni käes olnud haritava maa. Eriti palju said maad Rootsi kõrgaadlikud. Liivimaal läks Rootsi kroonile rohkem valdusi kui Eestimaal, sest mõisad tagastati vaid Rootsi riigile lojaalsetele baltisaksa aadlikele.¹⁶

17. sajandil kujuneski mõisatevõrk Eestis enam-vähem lõplikult välja. Metsa- ja soomaid hakati raadama¹⁷ küla- ja põllumaaks. Seni end naturaalandamitest elatanud feodaalist sai mõisnik, kes elas ise mõisas ja juhtis sealset elu.¹⁸ Tollast aadlit aga iseloomustas lihtne elulaad – tarbevaradeks vaid mööbel, raamatud ja nõud.¹⁹

¹⁰ Eesti Rahva Muuseum. Mõisad. [www] <http://www.erm.ee/et/Avasta/Rahvakultuur/Muutuv-rahvakultuur/Moisad> [03.05.2014]

¹¹ Samas [03.05.2014]

¹² Samas [03.05.2014]

¹³ Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 101-102

¹⁴ Eesti Mõisaportaal. Eesti mõisate lühiajalugu. [WWW] <http://mois.ee/ajalugu/index.shtml> [03.05.2014]

¹⁵ Maiste, J. 1996. Eestimaa mõisad. Tallinn: Kunst, lk 42

¹⁶ Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 151

¹⁷ RAADAMA - maad metsast ja võsast puhastama, põlluks vm. kultuurmaaks harima. Allikas: Eesti keele selektiv sõnaraamat [www] <http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=raadama&F=M>

¹⁸ Maiste, J. 1996. Eestimaa mõisad. Tallinn: Kunst, lk 44

¹⁹ Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 155-157

Pärast sõjaperioodi lõppu 1629. aastal algas suur rahvastiku juurdekasv ja majanduse tõus. Vilja väljavedu Baltimaadest kasvas koos hindadega, see motiveeris majanduse tõhustamist. Tühjad talud üritati taas talupoegadega täita. Kogu 17. sajandit iseloomustas kiire majanduskasv. Mõisate põllumaa keskmiselt kahekordistus, seda osaliselt talupoegade maade arvelt. Mõisnike tulullikas põhines peaaegu ainult välismaa nõudlusest tulenevale viljatoodangule. Karjakasvatamise osatähtsus oli 17. sajandil väga väike, mistõttu karjasaaduste järgi polnud ka nõudlust ning nende hind oli madal.²⁰

17. sajandi lõpul oli Eesti alal umbes 1000 mõisa (eramõisad, riigimõisad, kirikumõisad, linnamõisad), mis tootsid peamiselt teravilja (talirukis, oder) väljaveoks Lääne-Euroopasse ja Rootsi. Läänemere-provintse nimetati tollal koguni Rootsi viljaaidaks. Tollane Eesti oli üldse kõige põhjapoolsem teravilja eksportiv maa.²¹

Mõisamajanduses oli kõrtsidel suur osakaal, sest kõrtsipidamine maal oli rüütlimõisate ainuõigus. Mõisa kohta oli kõrtse 3 või enam ning kohapeal tarbitud õlu tõi märkimisväärseid tulusid. Näiteks Kolga mõisal oli 4 kõrtsi, kus müüdi 72-97 vaati (umbes 35 000-48 000 liitrit) õlut aastas.²²

Maksuvabastuse tõttu ei pidanud aadel maksma aktsiisi, erinevalt linnakõrtsidest. Peaaegu kogu mõisakõrtside müük oli puhas tulu, sest nii humal kui ka linnased olid omast käest ning talupoegade korjatud ja valmistatud, samuti õlletegu. Ka veskite rentimine talupoegadele ning linase ja kanepikanga kudumine kasvatas mõisnike tulusid. Mõnes kohas saeti väljaveoks puid. Hiiumaal oli ka vähemalt üks klaasikoda. Nende kõigi tooteid viidi eeskätt Rootsi.²³

Kui talupoegade maksud 17. sajandi alguses moodustasid mitmes mõisas tulude põhiosa, siis alates sajandi keskpaigast ületas mõisamajanduse kasum mandril tavaliselt talupoegade maksud. Selle suuna tugevdamine saigi mõisnike eesmärgiks.²⁴

17. sajandi teisel poolel moodustas puhaskasum osades mõisates juba 53%-86% sissetulekust. Lõviosa sissetulekust läkski feodaali isiklikuks tarbimiseks. Kulutused majapidamisele olid aga väikesed. Rootsi arhiivi assessor N. R. Broocmann on oma reisipäevikusse märkinud, et 20-30 adramaa suurune mõis Eestimaal toob aastas sisse umbes 200-300 rubla, kulutused ma-

²⁰ Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 157

²¹ Entsüklopeedia Eestist (Estonica). Rootsi aeg (Agraarolud). [www] http://www.estonica.org/et/Ajalugu/1558-1710_Rootsi_aeg/Agraarolud/ [03.05.2014]

²² Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 157

²³ Samas, lk 158

²⁴ Samas, lk 158

japidamisele nõuavad seejuures vaid 40-60 rubla. Mõisate nii suur puhaskasum oli võimalik üksnes tänu pärisoriste talupoegade tasuta tööjõule. Mõnede autorite hinnangul ei oleks tolleaegne mõisamajandus vaba tööjõuturu tingimustes end üldse ära tasunud.²⁵

Mõisamajandus toetus mõisast sõltuvate talupoegade teotööle — talud olid kohustatud mõisapõllul töötamiseks tagama inimtööjõu ja loomarakendi. Lisaks teotöökohustusele pidi talu loovutama mõisale osa oma põldude viljasaagist ning talumajanduse muid tooteid. Et põllumajanduse areng kulges ekstensiivselt, peamiselt uute põllumaade hõlvamise teel, suurendasid mõisnikud järk-järgult just teokoormist.²⁶ 17. sajandi lõpus oli mõisate tasuvus üsna hea, vähemalt nendel mõisatel, mille tulud ja kulud on suudetud välja selgitada.²⁷

1.3. Tarbimisbuumis mõisnikud 18. sajandil

18. sajandiga alguse saanud Põhjasõda ja aastatel 1710-1712 järgnenud viimane suurim katkuepidemia Eestis olid muutnud Lääne- ja Põhja-Eesti peaaegu inimtühjaks.²⁸ Ka enamik mõisahooneid oli hävinud.²⁹

Põhjasõja ja katku järel oli suurem osa põlde sööti jäänud ja sõjaeelne külvide ulatus õnnestus saavutada alles 1750. aastatel. 18. sajandi lõpuks aga ületas põldude külvipind Põhjasõjaeelset taset juba kaks korda. Laienesid nii mõisa- kui ka talupõllud, enamasti siiski esimesed teiste arvelt. 18. sajandi keskel alanud mõisamajanduse kiirele tõusule pani aluse viinapõletamise levik. Lisaks Venemaal turustatud viinale nuumati viinaköögi praagaga³⁰ härgasid, ühtlasi paranes ka põldude väetamine. Maamajanduse intensiivistumine tõi kaasa ka talurahva teokoormiste suure tõusu, mida mõisnikud oskasid rootsiaegsetest vakuraamatutest kõrvale hiilides abiteo arvel oluliselt suurendada.³¹

Sajandi I pool oli mingis mõttes eelõitseng Eesti mõisarahitektuuris. Sellest ajastust alates ei tekkinud enam mõisad „tühjale kohale“ (ehkki mõisaid ehitati siiski ka ümber).³² Majandus-

²⁵ Vinnal, H. 2010. Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalsed suhted 1730. ja 1740. aastatel. – Tuna, nr 3, lk 70. Allikas: Soom, A. 1954. Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. Lund, lk 378

²⁶ Entsüklopeedia Eestist (Estonica). Rootsi aeg (Agraarolud). [www] http://www.estonica.org/et/Ajalugu/1558-1710_Rootsi_aeg/Agraarolud/ [03.05.2014]

²⁷ Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 158

²⁸ Vahtre, L., Laar, M. 2013. Eesti Ajalugu, II osa. Gümnaasiumiõpik. Tallinn: Maurus Kirjastus OÜ, lk 72

²⁹ Maiste, J. 1996. Eestimaa mõisad. Tallinn: Kunst, lk 62

³⁰ PRAAK – loomasöödana kasutatavad viinapõletusjäätmed. Allikas: ÕS 2013 [www] <http://www.eki.ee/dict/qs/index.cgi?Q=praak&F=M> [21.05.2014]

³¹ Entsüklopeedia Eestist (Estonica). Balti erikord (Pärisorjuslik kord ja mõisamajanduse intensiivistumine). [www] [http://www.estonica.org/et/Ajalugu/1710-](http://www.estonica.org/et/Ajalugu/1710-1850_Balti_erikord/P%C3%A4risorjuslik_kord_ja_m%C3%B5isamajanduse_intensiivistumine/)

[1850_Balti_erikord/P%C3%A4risorjuslik_kord_ja_m%C3%B5isamajanduse_intensiivistumine/](http://www.estonica.org/et/Ajalugu/1710-1850_Balti_erikord/P%C3%A4risorjuslik_kord_ja_m%C3%B5isamajanduse_intensiivistumine/) [03.05.2014]

³² Maiste, J. 1996. Eestimaa mõisad. Tallinn: Kunst, lk 65

buumi ajal asuti rajama klassitsistlikus stiilis uhkete parkidega ümbritsetud mõisahooneid, mis ilmestavad Eesti maastikku tänini.³³ Selle 'ehitusbuumi' algusperioodiks võib lugeda 1760. aastaid ning lõpuks I maailmasõda.³⁴ 18. sajandi lõpus oli Eestis pisut üle tuhande peamõisa: 546 Eestimaal, 336 Liivimaa Eesti osas ja 126 Saaremaal.³⁵

18. sajandil oli Euroopas täies hoos tarbimisrevolutsioon – erinevad sotsiaalsed kihid moderniseerisid kiiresti oma tarbimisharjumusi,³⁶ milles hakkas suurt rolli mängima ka mood. H. Vinnal, analüüsides arveraamatute põhjal perekond de la Barrede kaubalis-rahalisi suhteid 1730.-1740. aastatel, selgitas välja, et nende rahaliste sissetulekute allikad võib üldises plaanis jagada nelja suurde rühma: põllumajandussaaduste müük, kõrtsipidamine, talupoega rahalised andamid ja muud tuluallikad, mis ei ole otseselt seotud mõisapidamisega. Perekonna rahaliste sissetulekute suurus kõikus kõigi nimetatud rühmade lõikes väga tugevasti. Suurimaks mõjutaja oli ilm. (Diagramm 1)

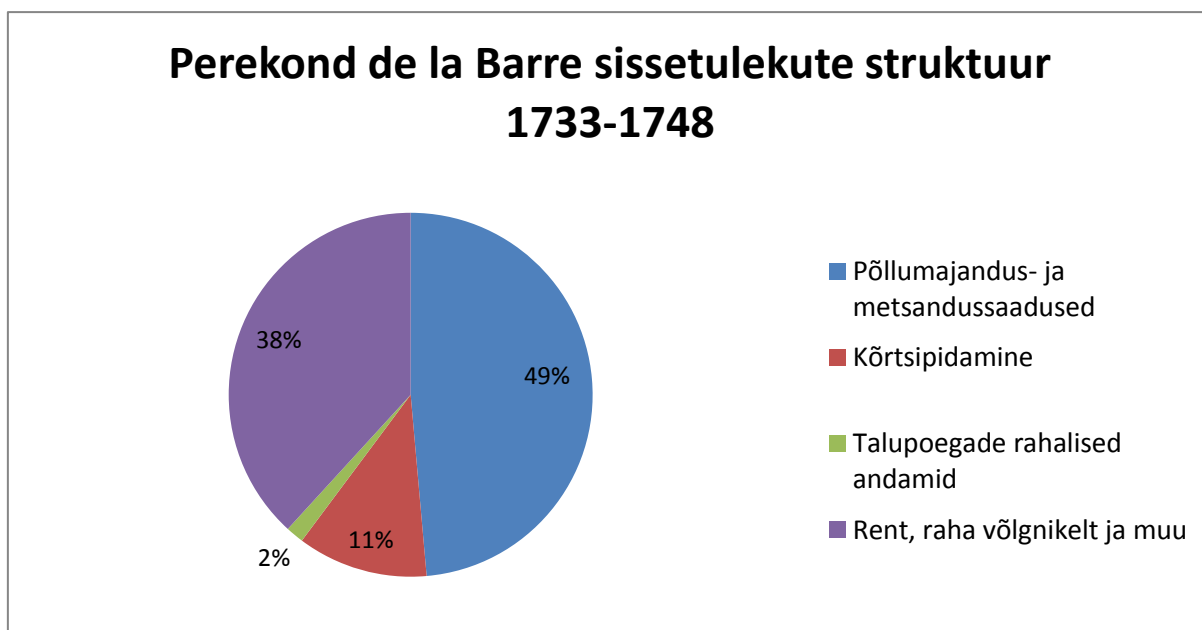

Diagramm 1. Perekond de la Barre sissetulekute struktuur 1733-1748. Koostatud Tabel A põhjal (Lisa 1).

³³ Entsüklopeedia Eestist (Estonica). Balti erikord (Pärisorjuslik kord ja mõisamajanduse intensiivistumine). [WWW] http://www.estonica.org/et/Ajalugu/1710-1850_Balti_erikord/P%C3%A4risorjuslik_kord_ja_m%C3%B5isamajanduse_intensiivistumine/ [03.05.2014]

³⁴ Eesti Mõisaportaali. Eesti mõisate lühiajalugu. [WWW] <http://mois.ee/ajalugu/> [03.05.2014]

³⁵ Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 228

³⁶ Vinnal, H. 2010. Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalised suhted 1730. ja 1740. aastatel. – Tuna, nr 3, lk 68. Allikas: Smith, W.D. 2002. Consumption and the making of respectability, 1600-1800. New York, London, lk 6-7

Märgatavalt suurenenud luksus- ja koloniaalkaupade sissevedu ning esile kerkinud uued impordiartiklid, näiteks tubakas, suhkur, kohv, tee, portselan jne³⁷ suurendasid aadli nõudlust raha järele. Mõisniku eesmärgiks sai pidevalt suurendada oma rahalisi sissetulekuid, et rahuldada kasvavaid vajadusi nende hüvede järele, mida ei suutnud pakkuda mõisapidamine ja mida sai omandada ainult turul.³⁸

Arveraamatutest selgus, et olulisim sissetulekuallikas oli mõisate põllumajandussaaduste turustamine, millest olulisim sissetulekuallikas oli rukki müük. Vaadeldaval perioodil oli selle hind üsna stabiilne – ühe vaka eest sai üldiselt ½ taalrit. Rukki kõrval oli tähtsaimaks hulgi-kaubaartikliks linnasteks töödeldud oder, mille müügihind oli samuti stabiilselt ½ taalrit vaka eest.³⁹

1732. aasta varaloendi järgi oli Karki ja Turna mõisates kokku 100 lehma, 80 härga ja 70 noorlooma. Nende väärtuseks hinnati 1000 taalrit. Lisaks oli mõisates veel 80 lammast, 40 kitse, 40 emist, 40 hane ja 20 kalkunit. Nende väärtuseks hinnati kokku 100 taalrit. Nii suur kari võimaldas regulaarselt ja küllaltki suurtes kogustes turustada võid. Aastas müüdi keskmiselt 5-6 tündrit võid, kusjuures ühe tündri müügihind kõikus 9 ja 12 taalri vahel. Muude loomakasvatussaaduste, peamiselt villa ja lõnga turustamine oli juhuslikku laadi. Kahel korral müüdi põllumajandussaaduste kõrval ka palke.⁴⁰

Märkimisväärse ja samas ka stabiilse osa de la Barrede sissetulekutest andis kõrtsipidamine, kus tulud laekusid nii õlle, viina kui ka tubaka müügi pealt. Üldise tendentsina joonistub välja viina kasvav osatähtsus kõrtside müügiartiklina. Huvitav on ka märkida, et suure näljahäda aastatel 1741-1742 alkoholi ja tubaka käive kõrtsides suurenes. Neil aastatel tuligi pea kogu mõisamajapidamise sissetulek kõrtsidest. Kõrtsipidamise kasumlikkus seisnes selles, et alkoholsete jookide müügihind oli tunduvalt kõrgem kui nende valmistamiseks kulunud toorproduktide hind. Kui arvestada, et 18. sajandil saadi ühest vakast rukkist vähemalt 10 toopi viina, saab välja arvutada viina tootmise kasumlikkuse de la Barre majapidamises. Peaaegu kogu

³⁷ Vinnal, H. 2010. Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalisel suhtel 1730. ja 1740. aastatel. – Tuna, nr 3, lk 69. Allikas: Kahk, J. 1999. Bauer und Baron im Baltikum. Versuch einer historisch-phänomenologischen Studie zum Thema „Gutsherrschaft in den Ostseeprovinzen“. Tallinn, lk 64

³⁸ Vinnal, H. 2010. Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalisel suhtel 1730. ja 1740. aastatel. – Tuna, nr 3, lk 69. Allikas: Rosenberg, T.. 1977. Tumala mõisa majandus aastail 1722-1777. – Ajaloalaseid töid VI. TÜ ajalooringi kogumik. Tartu, lk 85

³⁹ Vinnal, H. 2010. Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalisel suhtel 1730. ja 1740. aastatel. – Tuna, nr 3, lk 73

⁴⁰ Samas, lk 73

vaadeldaval perioodil oli toobi viina hinnaks kõrtsides 10 ööri⁴¹ ehk kümne toobi müügi eest saadi 1 ¼ taalrit. Sellise arvutuse järgi oli viina tootmine ja turustamine kõrtsides 2,5 korda tulusam kui tooraine müümine. Talupoegade rahalised andamid moodustasid kogu sissetulekust väga väikese osa ja need laekusid ebaregulaarselt. Suur osa de la Barrede rahalistest sissetulekutest ei tulnud otseselt mõisapidamisest. 1730. aastatel olid sissetulekutes olulisel kohal võlgnikelt sisse nõutud raha ja võlaintressid. Üksikutel aastatel laekus raha ka juhuslikest allikatest, nt mittevajaliku vara müümine.⁴²

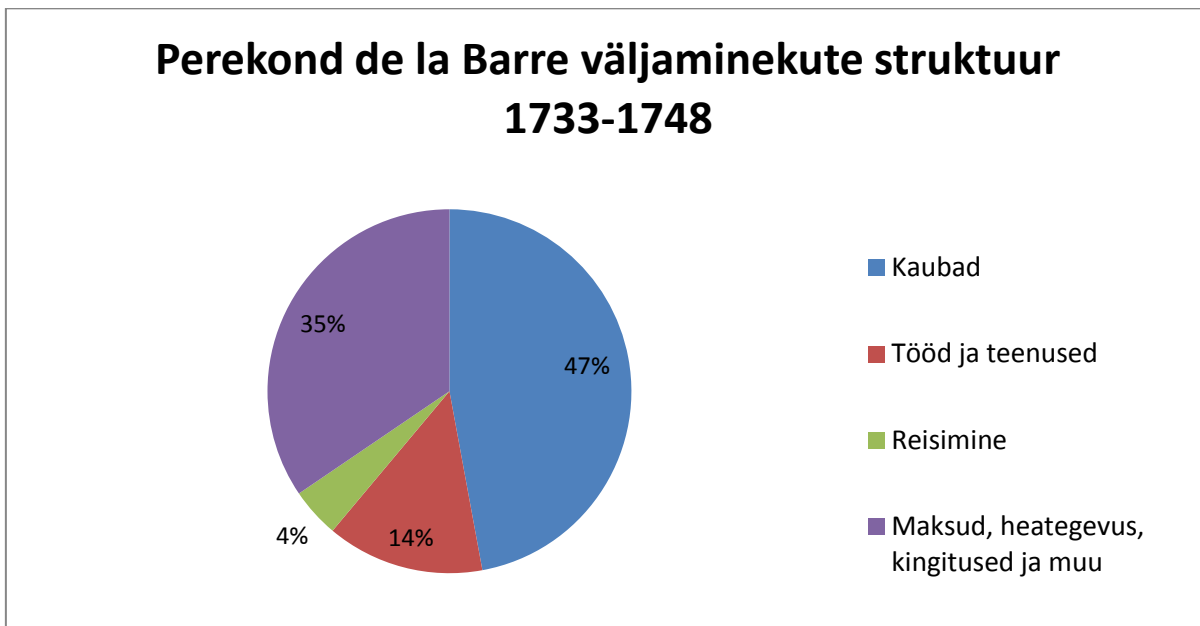

Diagramm 2. Perekond de la Barre väljaminekute struktuur 1733-1748. Koostatud Tabel C põhjal (Lisa 1).

Tarbimiskulude kõrval oli märksa väiksem kulutuste grupp tasud erinevate tööde ja teenuste eest. Seejuures moodustasid mõisniku kulutustest mõisateenistujate palgad väga vähe, rohkem raha kulus hoopis sekretäride, advokaatide ja notarite töötasude peale. Üsna suured kuluartiklid olid ka kingitused ja annetused heategevuseks ning eluruumide rentimine linnas.⁴³ (Diagramm 2)

Toidule kulus kogu rahalistest väljaminekutest vaid 5%, sest enamik igapäevastest toiduainetest tuli mõisa enda majapidamisest. Suurtes kogustes osteti vaid soola, soolakala, juustu,

⁴¹ ÖÖR - (rootsi k. Öre) Eestis vermiti ööre XVII sajandil Tallinnas ja Narvas. Allikas: Mündipood [www] <http://www.myndipood.ee/index.php?main=190> [10.05. 2014]

1 riigitaal = 50 ööri (1674, Tallinna sadam) Allikas: Ajalooline Ajakiri, nr 2/2003, lk 195 [www] <http://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/viewFile/AA.2013.2.02/999>

⁴² Vinnal, H. 2010. Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalisel suhtel 1730. ja 1740. aastatel. – Tuna, nr 3, lk 74

⁴³ Samas, lk 77

puuvilju ning muid delikatesse (austrid, karbid, kaaviar, oliivid jne). Jookidest tarbiti enim välismaa veine. 1720.-1730. aastatel suurenes hüppelist tee ja kohvi tarbimine Euroopas, sama trendiga läksid kaasa ka de la Barred.⁴⁴ Üldiselt kulutati enamikel aastatel rohkem, kui teeniti. Osaliselt võivad lihtsalt mõned sissetulekud olla märkimata, teisalt on kaupu ostetud võlgu.⁴⁵

Põhiline osa teravilja sissetulekuist saadi saagina mõisa oma põldudelt. Näiteks Tumala mõisa peamiseks tootmisharuks 18. sajandi esimesel poolel oli teraviljakasvatus, mille kohta peeti ka täpsemat arvestust. Esikohal olid peamised müügilviljad – rukis ja oder. Kogu vaadeldava perioodi jooksul on teraviljatoodang oluliselt suurenenud.⁴⁶ (Lisa 1; Tabel B).

Uudse nähtusena mõisa loomakasvatuses ilmneb 1760. aastate lõpul veiste nuumamine, esialgu veel väikeses ulatuses (teraviljaga). Ka Tumala mõisa sissetulekutes, nagu näeme 1768. aasta andmetest, jääb loomakasvatusest saadav sissetulek veel väga väikeseks.⁴⁷

Mõisamajanduse selgroo moodustas 18. sajandil endiselt viljakasvatus. Rukki ja odra osakaal oli 80-90%. Põlluharimise kasum oli väike – rukkist saadi sajandi lõpul 4-5 tera ehk alla kümne tsentneri⁴⁸ hektarilt. Keskmised mõisad tootsid aastas veidi alla tuhande tsentneri vilja, suuremad kuni paar tuhat. Et vana ekstensiivne maaharimine oli veel levinud, eeldas toodangu suurendamine uute põldude harimist või talurahvamaa muutmist mõisamaaks. On arvestatud, et 1680. aastate ja 1790. aastate vahel mõisamaa hulk Eestimaal kahekordistus ja kasvas Lii-vimaal sellestki rohkem.⁴⁹

Mõisamajanduses oli viinapõletamisel otsustav tähendus. 18. sajandi lõpul läks viina valmistamiseks umbes kolmandik mõisa viljast, sest viinast sai suurt kasumit. Ühest vakast rukkist saadi 18. sajandi lõpul 10-15 viinatoopi, hiljem destilleerimistehnika arenedes juba 20-30 viinatoopi. Kui vaadi viina põletamiseks vajaminev kuus vakka vilja maksis keskmiselt üheksa rubla, siis vaadi viina eest sai 15-18 rubla. Tasapisi hakkas ka kartul toorainena levima. 18. sajandi II poolel läks viinavalmistamisele umbes kolmandik viljast ja seda tuli keskmiselt ligi 40 liitrit elaniku kohta aastas. Viinapõletamine eeldas suuri metsaraieid, mis vähendas Eesti metsasust oluliselt.⁵⁰

⁴⁴ Vinnal, H. 2010. Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalisel suhtel 1730. ja 1740. aastatel. – Tuna, nr 3, lk 78-79

⁴⁵ Samas, lk 81

⁴⁶ Rosenberg, T. 2013. Künnyaod. Uurimusi Eesti 18.-20. sajandi agraarajaloost. Tartu Ülikooli Kirjastus

⁴⁷ Samas

⁴⁸ 1 tsentner = 42-45kg. Allikas: Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 229

⁴⁹ Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 229

⁵⁰ Samas, lk 230

Märgatav osa viinast müüdi sisekubermangudesse, kuhu anti ekspordiluba 1766. aastal. Palju tarbiti ka kodumaal. Õlle-viina valmistamine polnud lubatud talupoegadel ja seega pidid nad alkoholilembuses nuumama mõisniku kukrut. Nende hulk kasvas koos kõrtside rajamisega ja põhjustas probleeme töövõime ja kuritegevusega. Et talupojad ei jookks külviajal oma vilja maha, keelati anda viina vilja vastu ja viinatoobile määrati miinimumhind.⁵¹

Mõisamajanduse tuluallikaks kujunes ka lihakarja müük. Ukrainast ja mujalt imporditud pullvasikad ja nuumhärjad nuumati üles ja müüdi Peterburis maha. Mullikate müük keskendus Ida-Eestile, sest loomad pidid omal jalal Peterburgi kõndima. Lisaks saadi sealt ka põldudele vajalikku sõnnikut.⁵²

Vanaviisi tegutsesid mõisate juures manufaktuurid – tehti telliseid, töötati sae- ja vaseveskites, kooti kalevit ja trikoosukki. Suuremalt oli esindatud paberitööstus. Toiduainetevallas valmistati äädikat, šokolaadi ning töödeldi suhkrut ja rulliti sigareid. Energiat jahvatasid sajad vesi- ja tuuleveskid, neist efektiivsemaid olid kivist ehitatud mõisate suured hollandi tuuleveskid. Põllumajandus püsis visalt vanamoodsana. Kasumi parandamiseks hakkas sajandi lõpupoole ilmuma õpperaamatuid ja teave uutest maaharimisvahendeist ja efektiivsematest töövõtetest. Sama sihtis looma- ja taimeliikide aretamine. See läks aga vaevaliselt – näiteks kartuli suhtes tundsid talupojad sügavat vastumeelsust.⁵³

Balti mõisamajanduses investeeriti 18. sajandil liiga palju staatusesümbolitesse ja liiga vähe tootmisvõimsustesse – majandusliku kandevõime kasv ei suutnud sammu pidada suurenevate tarbimiskulutustega. See tõi kaasa aadlike võlakoormuse kiire kasvu, mis suurendas sõltuvust saagikusest ja turuhindadest. 1780.-1790. aastatel leidiski aset esimene tõsine mõisate pankrotistumise laine. Süvenevad majandusraskused tõstsid üles küsimuse senise pärisorjusel põhineva mõisamajanduse otstarbekusest ja avasid ühe tegurina tee 19. sajandi agraarreformidele.⁵⁴

18. sajandi lõpp ja 19. sajandi algus oli olnud teoorjusliku mõisamajanduse õitseajaks, mil soodsad turukonjunkturi, viinapõletamise kasvu, veiste nuumamise, põldude laiendamise, parema väetamise ja põhjalikuma harimise tõttu tõusid ka mõisate sissetulekud. Niikaua kuni viinapõletamisest saadi suurt kasumit, ei hoolitud majanduslikest uuendustest. Tulud läksid

⁵¹ Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 231

⁵² Samas, lk 231

⁵³ Samas, lk 231

⁵⁴ Vinnal, H. 2010. Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalisel suhtel 1730. ja 1740. aastatel. – Tuna, nr 3, lk 70. Allikas: Sepp, H. 1937. Eesti majandusajalugu. I osa. Tartu, lk 288

ulatuslikuks tarbimiseks, härrastemajade ehitamiseks ja parkide rajamiseks. Kapitalimahutusi tehti harva, eeskätt viinaköökidesse.⁵⁵

1.4. 19. sajand ja 20. sajandi algus – mõisamajanduses valitsejaks saab viinatootmine

Pärast 1816. aastat kiiresti kasvav rahvaarv ja kubermangust lahkumise keeld oli kindlaks tagatiseks, et mõisnikud ei kannu kahju ka tööliste ülemäärasel kurnamisel. Aadli spekulatsioon – lasta talupojad ilma elatusvahenditeta vabaks ja kohtuvõim jätta siiski enda kätte – õnnestus niivõrd hästi, et mõisad läksid Eestimaal aasta-aastalt kallimaks ja tulusamaks. Põllumajanduses aga suurt arengut ei toimunud.⁵⁶

Tulude suurendamine toimus kahjuks üsna ebaefektiivselt – paremate põlluharimise meetodite tarvituselevõtmise või tööd kergendavate ja kiirendavate uute masinate rakendamise asemel laiendati põlde ja tõsteti teokohustusi, mistõttu toimus sissetulekute kasv vaid talupoegade arvel.⁵⁷

Eestimaal talupoegadel oli rangelt keelatud teistesse kubermangudesse välja rännata, sest „maarahva vähenemine tõstab töötasu ja vähendab maaharimise tulukust veelgi,“ ütlevad mõisnikud, „rahvaarvu vähenemine on otseses vastuolus 1842. a maapäeva otsusega, mis lubab suurema osa maast kasutamiseks talurahvale – maa jääb sööti, kui tema ainsad harijad sellelt tõkestamatult ära saavad minna. Liikumiskeelu põhjuseks oli ilmselt lootus suuremale rendisoovijate võistlusele ja seega ka rendihinna tõusule.“⁵⁸

19. sajandi II veerandil algas Euroopa turgudel teraviljahindade langus, mistõttu langes teravilja hind kaks korda ja viina hind üle kolme korra. See põhjustas mõisate pankrotilaine, näiteks aastail 1811-1830 pankrotistus Liivimaal pea iga kaheksas rüütlimõis. Hästi läks neil mõisnikel, kel olid suured soodsa asukohaga mõisakompleksid, ulatuslik viinapõletus ja kindlad viinatarnelepingud.⁵⁹

Muutunud olukord sundis mõisnikud ümber orienteeruma. Vajades uusi tuluallikaid, hakati kasvatama meriino lambaid, kartuleid, ristikeina, pandi rohkem rõhku karjandusele (põldude

⁵⁵ Andresen, A., Jansen, E., Karjahärm, T., Laar, M., Laur, M., Leppik, L., Must, A., Rosenberg, T., Tannberg, T., Vahtre, S. 2010. Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest vabadussõjani. Tartu: Ilmamaa, lk 110

⁵⁶ Sillaots, P (tõlkija). 1959. Eestlane ja tema isand. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, lk 59

⁵⁷ Samas, lk 73

⁵⁸ Samas, lk 93

⁵⁹ Andresen, A., Jansen, E., Karjahärm, T., Laar, M., Laur, M., Leppik, L., Must, A., Rosenberg, T., Tannberg, T., Vahtre, S. 2010. Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest vabadussõjani. Tartu: Ilmamaa, lk 110

parem väetamine). Lihtviina tootvate viinaköökide asemele kerkisid moodsad piiritusetehased, mis võimaldasid kasutada toorainena odavamalt toorainet – kartulit. Sajandi lõpuks ulatus kartulist toodetud piirituse osakaal 75%-ni kogu piiritusetoodangust.⁶⁰

1840.-1850. aastail tõusid viinahinnad taas ja viinatootmine saavutas 19. sajandi lõpuks kõrgtaseme. Kui aastal 1836 oli Eestis kokku 622 piiritusetehast, siis 1879. aastal 216. Seega toimus turul suur konsolideerumine ning võimsused kasvasid oluliselt. Tippajaks (1891-1892) toodeti viis korda rohkem piiritust kui sajandi alguses. Põhja-Eesti andis siis kogu Venemaa piiritusetoodangust kümnendiku, hoides enda käes Peterburi turgu. Põhiliseks sissetulekuallikaks oli viinatootmise kõrval veel nuumloomade müük.⁶¹

1860. aastail hakkasid eramõisad massiliselt loobuma teorendist. 1868. aastal keelati teorent kõigis Balti kubermangudes. Talupojad hakkasid talusid raha eest rentima või päriks ostma. Talude päriksmüümiseega kaasnes maade taludeks kruntimine, mis tähendas mõisa- ja talumaade selgepiirilist eraldamist. Teorendist loobumise tulemusena pidi mõis üle minema palgatöölise kasutamisele ning muretsema endale ka kogu põllutöödeks vajaliku inventari ja veoloomad. Võeti kasutusele ka põllutöömasinad.⁶² 1870. aastast hakkas teraviljakasvatuse osa taimekasvatuses vähenema, põhjuseks hindade langus, ja laienes kartuli- ja heinakasvatus.⁶³

Teoses „Eestimaa rüütlimõisate nimestik koos mõnede statistiliste andmetega parun Reinhold Uexküllilt. Tallinn, 1853“ öeldakse: „Kui mõisnikud laseksid harida oma põlde vabade töölistega, aga mitte teotööga, siis kuluks ühe töölise, ühe naistöölise ja ühe tööhobuse ülalpidamiseks (aastas) koos põllutöödeks vajaliku rakendi ja riistadega 122 rbl. 10 kop. hõbedas.“⁶⁴

Kui veel 19. sajandi viimase veerandini jätkus mõisamaade laienemine talumaade arvelt, siis rahvuslik ärkamine tõi sellesse protsessi kannapöörde ning sajandi viimastel kümnenditel hakkas talude osakaal maades kiiresti kasvama.⁶⁵ 19. sajandi II poolel toimusid Eesti mõisamajanduses suured struktuurimuutused. Kuni 1870.-1880. aastateni püsis majanduse raskus-

⁶⁰ Andresen, A., Jansen, E., Karjahärm, T., Laar, M., Laur, M., Leppik, L., Must, A., Rosenberg, T., Tannberg, T., Vahtre, S. 2010. Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest vabadussõjani. Tartu: Ilmamaa, lk 112

⁶¹ Samas, lk 113

⁶² Eesti Rahva Muuseum. Mõisad. [WWW] <http://www.erm.ee/et/Avasta/Rahvakultuur/Muutuv-rahvakultuur/Moisad> [03.05.2014]

⁶³ Andresen, A., Jansen, E., Karjahärm, T., Laar, M., Laur, M., Leppik, L., Must, A., Rosenberg, T., Tannberg, T., Vahtre, S. 2010. Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest vabadussõjani. Tartu: Ilmamaa, lk 115

⁶⁴ Sillaots, P (tõlkija). 1959. Eestlane ja tema isand. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, lk 68

⁶⁵ Lust, K. 2013. Teraviljahinnad Eesti kohalikel turgudel ja neid mõjutanud tegurid 1840-1900. – Ajalooline Ajakiri, nr 2/2013, lk 223 [www] <http://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/view/AA.2013.2.04/1001> [21.05.2014]

kese teravilja- ja linakasvatusel ning viinapõletamisel. Tänu raudteele jõudis Eestisse Venemaa odav teravili, mistõttu Eesti teravili minetas turutoodanguna tähtsuse. Sellele lisaks olid turuolud muutunud viinapõletamises, mistõttu kujunes mõisates juhtivaks suunaks kujunema karjakasvatus, eriti piimakarjandus.⁶⁶

I maailmasõja eel oli mõisamajandus piimakarjandusele ümber orienteerunud. Tüüpiline mõisamajandus kujutas endast paljuharulist ja paindlikku suurettevõtet. Põllumajandusmaad omasid talud mõisatest rohkem, aga nende produktiivsuse näitajad jäid mõisa omadest maha, mistõttu mõisad andsid 20. sajandil algul umbes poole põllumajanduslikust toodangust.^{67 68}

19. sajandi lõpus oli põlluviljakus mõisamaadel parem talumaadest (~10%), seda eelkõige parema väetamise ja moodsama agrotehnika rakendamise tõttu.⁶⁹

Ehkki erialakirjanduses võib kohata väiteid, et mõisad olevat olnud enne I maailmasõda majanduslikus kitsikuses, leidub tõendeid, et enamik Balti mõisatest olid siiski elujõulised ning tulu tõid neile nii põllumajandus kui ka tööstuslik tootmine. Selle alustaladeks olid intensiivne majandamine, kaasaegse tehnika kasutamine, spetsialiseerumine, hästikorraldatud turustus, aga ka madalad palgad ja töösund. Mõisatele kui suurmaapidamistele sai saatuslikuks vastuolud talurahva ja aadlike vahel ning põlisrahva soov kaotatud maa tagasi saada.⁷⁰

1918. aasta novembris võttis Eesti Vabariigi Maanõukogu vastu määruse mõisamaade kontrolli alla võtmise kohta. 10. oktoobril 1919 võttis Asutav Kogu vastu maaseaduse, millega võõrandati riigi omanduseks kõik mõisamaad. Maareformiga loodi juurde ligi 55 000 asundustalu.⁷¹ Alles hiljem, 1926. aastal said eksproprieeritud (enamjaolt aadlikest suurmaaomanikud) väikese hüvitise. Samasugused ümberkorraldused toimusid pärast Esimest maailmasõda mitmes Euroopa riigis, kuid Eesti oma oli neist kõige radikaalsem.⁷²

⁶⁶ Lust, K. 2013. Teraviljahinnad Eesti kohalikel turgudel ja neid mõjutanud tegurid 1840-1900. – Ajalooline Ajakiri, nr 2/2013, lk 226 [www] <http://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/view/AA.2013.2.04/1001> [21.05.2014]

⁶⁷ Andresen, A., Jansen, E., Karjahärm, T., Laar, M., Laur, M., Leppik, L., Must, A., Rosenberg, T., Tannberg, T., Vahtre, S. 2010. Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest vabadussõjani. Tartu: Ilmamaa, lk 124-125

⁶⁸ Eesti Rahva Muuseum. Mõisad. [www] <http://www.erm.ee/et/Avasta/Rahvakultuur/Muutuv-rahvakultuur/Moisad> [03.05.2014]

⁶⁹ Lust, K. 2013. Teraviljahinnad Eesti kohalikel turgudel ja neid mõjutanud tegurid 1840-1900. – Ajalooline Ajakiri, nr 2/2013, lk 225 [www] <http://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/view/AA.2013.2.04/1001> [21.05.2014]

⁷⁰ Andresen, A., Jansen, E., Karjahärm, T., Laar, M., Laur, M., Leppik, L., Must, A., Rosenberg, T., Tannberg, T., Vahtre, S. 2010. Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest vabadussõjani. Tartu: Ilmamaa, lk 125

⁷¹ Eesti Rahva Muuseum. Mõisad. [www] <http://www.erm.ee/et/Avasta/Rahvakultuur/Muutuv-rahvakultuur/Moisad> [03.05.2014]

⁷² Rosenberg, T. (2004). Mõisnikust talunikuks. Saksa põllumehed Eestis. – Horisont nr 6

2. Neeruti mõisa majanduselu

2.1. Neeruti mõisast üldiselt

Esimesed teated Neeruti mõisast (saksa keeles *Buxhoewden*) pärinevad 1412. aastast.⁷³ Tolla- se valdaja von Buxhoewdeni nime järgi ongi mõisa saksakeelse nimi kinnistunud. Pärast Liivi sõda oli mõis von Nierothide omanduses, mille järgi on koht mõnede autorite arvates saanud ka oma eestikeelse nime.⁷⁴

Neeruti mõisa ostis 1789. aastal Udriku mõisa krahv Gustav Diedrich von Rehbinder (1756-1826). Ta oli Saksamaal kõrgema põllumajandusliku hariduse omandanud ning arendas otsustavalt viinatootmist, mis panigi tema jõukusele aluse. Pärast Gustav Diedrichi surma läks Neeruti mõis tema pojale Carl Gustavile (1793-1851), kes elas nagu isagi, enamasti Udrikus (u 5 km Neerutist) ja kasutas Neerutit kõrvalmõisana. Carl Gustavi poeg Carl Gotthard aga pärides Neeruti mõisa, asus sinna elama.⁷⁵ 1878. aastal valmis arvatavasti varasemate hoonete ümberehitamise teel historitsistlik ühekorruseline peahoone.⁷⁶ (Foto 1)

Foto 1. Neeruti mõisa härrastemaja, kevad 2007⁷⁷

1903. aastast kuulus mõis Peterburi ärimehele Eduard von Kirchstenile.⁷⁸ 1903.-1906. aastal ehitati hoone kapitaalselt ümber rikkalikus juugendstiilis, lisati voluutviilud ning 30 meetri

⁷³ Hein, A. (1988). Juugendilik Neeruti. – Horisont nr 12, lk 31

⁷⁴ Tammik, R. (2005). Kadrina Kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 162

⁷⁵ Samas, lk 162

⁷⁶ Samas, lk 192

⁷⁷ Eesti mõisaportaal. [www] <http://www.mois.ee/viru/neeruti.shtml> [11.05.2014]

⁷⁸ Samas, [11.05.2014]

kõrgune juugendlik vaaterõdudega torn, mis on Eestis ainulaadne.⁷⁹ Ajaloolise jaotuse järgi Virumaale Kadrina kihelkonda kuulunud mõis jääb kaasajal Lääne-Virumaale Kadrina valla territooriumile.

2.2. Neeruti mõisa majandamisest

1531. aastal kuulus Valgma küla (kuulus Neeruti mõisa juurde) juurde kolm kõrtsi.⁸⁰ 1531. aastal mainitud kõrtsid olid alles ka pool sajandit hiljem, nende võimalikeks asukohtadeks Ämmamägi, Ristmetsa ja Kasteniidu (Neeruti-Valgma tee ääres).⁸¹

17. sajandi lõpus läks Neeruti Nierothidelt emissiooni korras Rootsi riigile, kes rentis selle kuninglikule proviantmeistrile Löhnile. Põhjasõja alguses põletasid venelased Neeruti mõisa rüüsteretke käigus maha. Sellele järgnesid 1709. aastal ikaldus ja 1710. aastal katk. Mõisa põllud jäid sööti. 1712.-1713. aastal haris Orneclau osa maast üles. Peagi pärast seda asus sinna Albedyl, kes oli abiellunud surnud omaniku rittmeister⁸² Nierothi tütreaga. Kui mõisa haldajaks sai 1718. aastal Albedyli naisevend assessor Nieroth jun, asus ta energiliselt majandust korrastama ja sõja jalust mujale pagunud talupoegi tagasi nõudma.⁸³

Neeruti mõisnik Magnus Wilhelm Nieroth kirjutas 1732. aasta adramaade loendis viimasest Valgma kõrtsi nime all, et lasi selle 1726. aastal Albu talumeeste poolt ehitada. Imselt ehitati see vana kõrtsi asemele. Nieroth mainis ka, et kõrts müüs aastas läbi 12 kuni 15 vaati õlut. Valitseja Hermann Brehm mainis 1765. aastal nende kolme kõrtsi kohta seda, et need annavad vähe kasumit.⁸⁴ Kõrtside kohta leiab infot ka Kadrina kihelkonna kõrtside nimistust 1857-1878.⁸⁵

1750. aastal loendati mõisa elanike arvuks 95, neist tööjõulisi 45. Juba 1744. ja veel 1750. aastal oli mõisas kaks jooksikut. Koormised olid järgmises: adrikult nõuti 6 hobu- ja jalapäeva nädalas, 20 kopikat raha, 6 tündrit rukist ja otra, 4 tündrit kaeru, 2 lammast, 6 kana, 40 muna, 6 naela lõnga, 60 leisikat heinu ja 2 kotti aastas. Pooladrikult samad päevad, kuid muu poole

⁷⁹ Aunapuu, A. (2008). Eesti Ekspress. <http://goo.gl/Ozvww> [15.01.12]

⁸⁰ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 160

⁸¹ Samas, lk 162-163

⁸² RITTMEISTER - kaptenile vastav auaste mõne maa ratsaväes. Allikas: ÕS 2013 [www] <http://www.eki.ee/dict/qs/index.cgi?Q=ritt&F=M> [12.05.2014]

⁸³ Leppik, E. 1997. Neeruti mõis. Kohtla-Järve: Trükis, lk 4

⁸⁴ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 162-163

⁸⁵ Ajalooarhiiv. EAA.854.1.383. Virumaa kõrtside nimekirjad 1857. aasta kirikueestseisjate andmete järele koos täiendustega 1878. aastal

väiksemas koguses, veerandadrikult 2-3 jalapäeva nädalas, 1 tünder kaeru, 1 lammas, 2 kana, 20 muna, 2 naela lõnga, 20 leisikat heinu ja 1 kott aastas.⁸⁶

Valgma külas polnud talude ja perede arvus suuri muudatusi 19. sajandi algusest kuni 1865. aastani toimunud – külas elas mõlemal ajal täpselt 11 peret. Vandus (ja ka Võduveres) vähenes perede arv aga poole võrra, mis näitab seda, et seal võttis mõis suure osa maadest enda kätte. Väline surve ja rahapuudus sundisid aga tegema uued talud ja need maha müüma.⁸⁷

1880. aastal näib olevat alanud Neeruti talukohtade kruntimõõtmine – näiteks 1883. aasta jüripäevaks ütles mõis üles 15 talu rendilepingud, et need kohad ümber mõõta ja siis uued lepingud teha. 1889. aastal võttis mõis Võduvere talude maadest ära 21 vakamaad ka külvas sinna ristikheinaseemne. Peremehed jäid taludesse siiski paigale.⁸⁸

Enamik säilinud hoonetest Neeruti mõisa aladel on pärit 19. sajandist.⁸⁹

Pärast Carl Gotthard von Rehbinderi surma pandi võlgades mõis oksjonile. Arhiividokumentidest selgub, et krediidasutuste poolt esitatud rahalised pretensioonid ületasid müügi alghinnaks määratud summa. Näiteks hinnati 1902. aastal mõisaomandi väärtuseks 105 819 rubla, kuid mõisa võlg oli kasvanud sama aasta 20. novembriks juba 123 712 rublani. Oksjoni alghinnaks määrati 64 000 rubla. Mitu avalikku müüki lükati ringkonnakohtu esindajate ettepanekul edasi, et uurida krediidasutuste esitatud võlanõudeid. Lõpuks õnnestus Carl von Rehbinderi ema Annal leida mõisale ostja. Selleks sai Heinrich Heinrichi p Kirschtein. Ostuhinnaks sai 135 000 rubla ja ostetavat maad kokku oli 1827 tessatiini⁹⁰ ning 592 m². Kirschtein ostis ära kogu mõisaomandi, millesse kuulusid nii Neeruti mõisamaad, kui ka Vandu, Võduvere ning Jõetaguse maaomandid. Ostu-müügi kinnitas Wesenbergi notar. Ühtlasi võttis uus omanik endale ka kohustuse maksta lõpuni eelmise mõisniku poolt võetud kohustused. Leping vormistati 1.02.1903.^{91 92 93}

⁸⁶ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 173

⁸⁷ Samas, lk 184

⁸⁸ Samas, lk 181-182

⁸⁹ Samas, lk 172

⁹⁰ 1 tessatiin = 10 825 m². Allikas: P. Kärp. (2003). Tartu rahuleping on omariikluse nurgakivi. - Kesknädal, 29. jaanuar. [www] <http://www.kesknadal.ee/g2/uudised?id=2334> [22.02.2014]

⁹¹ EAA.2486.3.3314. Neeruti mõis (Buxhöwden). 1904-1913

⁹² Rahvusarhiiv. Kinnistute register. [www] <http://goo.gl/1pcyG> [09.03.12]

⁹³ Tiiter, M. 2013. Neeruti mõis kui tuhmunud juugendlik pärl. Kadrina Keskkool. [Uurimistö]. Kadrina, lk 8

Kui Neeruti Peterburi kummivabrikant Kirschstein, kes kinkis selle pojale (Eduard von Kirschstein), Peterburi ärimehele. Viimase abikaasa ja tütar asusid Neerutisse. E. Kirschstein juhtis mõisa kaugelviibimisest hoolimata intensiivselt.⁹⁴

Mõisahooned ümberehituse kõrval hakkas Kirschstein uuendama ka põllundust. Kasutusele võeti moodsamad tööriistad (reaskülvimasinad, siksakäkked, kahe hobusega veetav raudrull) ja hangiti 150-päine anglerkari. Piima hakati rongiga vedama Peterburgi, kus selle hinnaks oli 12 kopikat toop (Neerutis 5 kopikat). Aeg-ajalt viidi linna ka veiseliha ja vilja, enamasti va-
gunitäis korraga, et veokulusid vähendada.⁹⁵

Tööde eest kehtestati kindlad tasumäärad, näiteks moonamehe aastapalk oli 50 puuda rukkeid, 30 puuda otri, kasutamiseks 4 vakamaad põldu, 4 vakamaad heinamaad, pisut karjamaad ning tasuta kütte hagude näol. Siiski tuli tal selleks ise metsast sarapuid raiuda. Teiste andmete järgi oli moonaka aastapalk 40 puuda rukkeid, 30-40 puuda muud vilja, 2 vakamaad põldu, 4 vakamaad heinamaad, pisut karjamaad ja 45 rubla raha. Lüpsinaine sai 15 kopikat päevas (55 rubla aastas), virtina aga 12 rubla kuus. Sirbiga viljalõikamisel anti 1 rubla vakamaa eest. Puud jahu maksis tollal samuti 1 rubla. Mõisa aastane puhastulu küündis 2000 rublani. Tööpäev algas päikesetõusuga ja lõppes –loojanguga, vahepeal oli keskhommik ja lõuna.⁹⁶

Lisaks pargi kujundamisele tegeleti ka maastikukujundusega nii Neeruti mägedes kui järvede ääres. Looduse nautimiseks rajati kõnniteid, paigaldati vaatekohtadesse pinke ning püstitati kergeid pilpakatusega lusthooneid, üks parki, teine Tagajärve äärde künkale (1907). Ka järve-
kaldale tehti iluravi - talvel jääle veetud liiv muutis mudase kalda kultuurseks liivarannaks.⁹⁷
Räägiti, et Kirschstein ise olevat käinud kummikud jalas ja labidas käes koos aednikega metsas puid istutamas.⁹⁸

1912. aastal sündis Kirschsteinide perre kolmas laps. Eduard süüdistas abikaasat petmises Kadrina pastori Johannes Lutheriga. Pr Kirschstein sõitis Saksamaale oma vanemate juurde, võttes kaks last kolmest kaasa. Eduard tuli Peterburist ise mõisat juhtima. Tütrelle palgati kasvataja ja koduõpetajad. I maailmasõja algusega kutsuti E. Kirschstein kui ohvitser tegevteenistusse. Lapse tõttu sai ta aastase pikenduse. 1915. aastal tuli tal uuesti komisjoni ilmuda,

⁹⁴ Leppik, E. 1997. Neeruti mõis. Kohtla-Järve: Trükis, lk 4

⁹⁵ Samas, lk 5

⁹⁶ Samas, lk 5-6

⁹⁷ Leppik, E. (2002). Neeruti mõisnike jäljed Karuaugu mägedes. Neeruti Selts MTÜ. Toimetised. Vihik A-504. <http://ab3fetu.nw.eenet.ee/?do=sisu&id=89#A-504> [20.05.2013]

⁹⁸ Jõesalu, T. (12.05.2013). Neeruti mõis. M. Tiiter. [Audiosalvestus]. Jõetaguse küla. Allikas: Tiiter, M. (2013). Neeruti mõis kui tuhmunud juugendlik pärl. Kadrina Keskkool. [Uurimistöö]. Kadrina

kuid ta saatis Tallinna teate oma haigusest. Kohapeal käisid küll nimekad arstid, aga mees suri siiski. Noore mehe äkiline surm äratas samas kahtlust. Ta maeti mõisa maale. Eesti Vabariigi saabumise ajaks oli Neeruti mõisas 50 talu, seda oli vaid pisut rohkem kui sajand varem.⁹⁹ E. Kirschsteini tütar Emilie abiellus pärast Vabadussõda saksa ohvitseriga ning kolis Tallinna. Maareformiga eraldati neile mõisa härrastemaja, Aia asundustalu (32 ha) ja E. Kirschsteini hauaplats. Lisaks veel kompensatsiooniks ülejäänud hoonete eest raielang, mille ta laskis üles töötada.¹⁰⁰

Kinnistute registrist leiab mitmeid tehinguid Neeruti mõisaga, näiteks enne riigistamist on mõis Peterburi Ringkonnakohtu otsusega läinud päranduse teel Eduard Kirschsteini tütrele Emiliele.¹⁰¹

Arhiividokumentidest leiab tõendeid selle kohta, et Neeruti mõis oli riigistamise ajal veel jätkuusutlik ning ilmselt oleks olnud võimeline ka seniselt jätkama. Näiteks järgnev väljavõte (Lisa 3):¹⁰²

Neeruti mõisa majapidamise kontrollimise aruanne

Ärakiri

24. novembril 1919. aastal kontrollisime Neeruti mõisa majapidamist, kusjuures järgmisest selgus:

Kõik mõisa põllumaad oliwad möödaläinud suvel korralikult haritud, sügise künd on osalt tehtud. Wilja on veel peksmata: rukkil – 195 kahe hobuse koorm.

oder – 120 ...

kaeru – 140 ...

??? – 112 ...

kaera ja odra segad. 74 ...

erne ja kaera segad. 180 ...

Kartulid ja looma juurikad on kõik üles võetud ja korralikult külma vastu kinnitatud. Kari on heas seisukorras ja hobused õige heas seisukorras, hobused on kevadel kärntõbes olnud, nüüd aga täiesti terved. Mõisa inventar on korras ja loomad heas seisukorras.

Teomehed on oma palga kätte saanud, teenitud aja eest, ja peksmata vilja tagavara annab lootust, et ka edaspidi kõik saab korralikult väljamakstud. Üleüldse lohakust majapidamises märgata ei olnud ja ka teisi väärnähtusi, [...]

⁹⁹ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 186

¹⁰⁰ Leppik, E. 1997. Neeruti mõis. Kohtla-Järve: Trükis, lk 6-7

¹⁰¹ 10. Kinnistute register. [www] http://www.eha.ee/kinnistud/kinnistud.php?module=65&op=3&kid=-16888&ringkond=RakverePaide+KA%3A+M%F5isad&alates=41&ridu=20&hypoteek=23&nr=&k_nr=&aadres=&eesnimi=&perenimi=&fond=&nimistu=&sailik=&asukoht=&kinnistud_nr=15 [24.05.2014]

¹⁰² ERA.58.4.2343. Neeruti mõis. Toimik Virumaal likvideeritud Neeruti mõisa kohta

3. Mõisamajanduse analüüs

Mõisad, saades alguse võõrvallutajate elupaigast ja majanduskeskusest, kujunesid pikema aja jooksul suurteks ja võimsateks majandusüksusteks. Kui mõisamajanduse tekkeaastail ning järgnevatel sajanditel püsisid mõisad eelkõige talupoegade koormistel ning nende ekspluateerimisel, siis hilisemas perioodis mindi üle samm-sammult tasulisele tööjõule. Tõsi, eelkõige toimus see Lääne-Euroopast tulnud uute väärtuste surve, mis tõstatasid võrdsuse teema, talupoegade ja põlisrahva õigused, tööliste kohtlemise normid, töökoha nõuded jne. Sellegipoolest suutsid mõisad edukalt toimida ka uutes oludes ning uuendustega kohaneti hästi.

Mõisate arv kõikus küll seda mööda, kuidas muutusid majanduslikud, poliitilised ja demograafilised näitajad, kuid üldine trend oli siiski mõisate arvu suurenemise suunas. Kui 15. sajandil oli Eestis umbes 50 mõisat, siis poole sajandi pärast juba 200. Liivi sõja (1558-1583) algul oli mõisate arv 486 ning 17. sajandi lõpuks oli see arv kerkinud juba üle 1000.¹⁰³ Mõisate hiilgeajal, sadakond aastat tagasi, oli Eestis kokku 1245 peamõisat. Kui siia lisada veel 108 pastoraati ehk kirikumõisat ning ligi kuussada karjamõisat, tuleb kokku üle 2000 mõisasüdamet.¹⁰⁴ Selle näitaja põhjal võib samuti järeldada, et mõisad olid jätkusuutlikud ja edukad peaaegu oma eksisteerimise ajal.

Samas jäi mõisate arvu kasv pärast 17. sajandit peaaegu olematuks, sest mõisatevõrk kujunes selleks ajaks lõplikult välja. Sellegipoolest võib mõisate suureks kasvuperioodiks lugeda just 17. sajandit, mil pärast Liivi sõda toimus suur rahvaarvu kasv ja mõisamaade laiendamine.

Huvitav on ka välja tuua võrreldavaid andmeid 17. sajandil ja tänapäeval ning näha, kui palju efektiivsemaks on põllumajandus läinud. Järgnevalt on autor võrrelnud uurimistöö koostamisel leitud andmeid tänapäevase statistikaga.

1. Üks maha külvatud rukkitera andis saagiks 17. sajandil keskmiselt 4,3 tera, odratera 3,6 ja kaer 4,2 tera. Väikeste saakide peapõhjuseks loeti ebapiisavat väetamist.¹⁰⁵ Võrdluseks 1988-1990 ühel Norra põllul idanes 10 rukkiterast 7, iga taim andis 75 uut tera, seega andis üks tera saagiks 52,5 tera.¹⁰⁶ Seega on näiteks rukki saagikus kasvanud üle 12 korra.

¹⁰³ Eesti Rahva Muuseum. Mõisad. [www] <http://www.erm.ee/et/Avasta/Rahvakultuur/Muutuv-rahvakultuur/Moisad> [03.05.2014]

¹⁰⁴ Eesti mõisaportaali. <http://www.mois.ee/> [19.05.2014]

¹⁰⁵ Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 157

¹⁰⁶ Michelson, A. 2011. Jaanirukis – väike tera suure jõuga. HAMK Biotalous. [esitlus] https://docs.google.com/presentation/d/1JHfwDk8JSXxrJSBXLggJx_kzE19Cnq8QNYWDy1gEaOY/embed#slide=id.i58 [21.05.2014]

2. 17. sajandil oli aastane võitoodang lehma kohta Põhja-Eestis 12 kilogrammi ehk piima toodeti 400-500 kilogrammi lehma kohta.¹⁰⁷ Võrdluseks Eesti Statistikaameti järgi oli 2013. aastal keskmine piimatoodang lehma kohta 7824 kilogrammi.¹⁰⁸ Nende andmete järgi on piimatoodang lehma kohta kasvanud vähemalt 16 korda.

3. Mõisate kootud lina- ja kanepikanga aastane määr võis 17. sajandil kerkida mõnes mõisas kuni 600 küünrani¹⁰⁹, mida peeti väga suureks määraks.¹¹⁰ Seega oli see umbes 300 ja 500 meetri vahepeal. Pikkuse kõrval jääb aga arusaamatuks, kui laia kangast silmas peeti.

4. Kui oma põldude kasumi ja talupoegade maksude koguhulgast võeti maha mõisamajanduse kulud, jäi mitmele mõisale 17. sajandil isegi 77–86-protsendiline puhaskasum.¹¹¹ Statistikaameti andmetel oli 2013. aastal Eesti ettevõtlussektori kogukasum 3,1 miljardit eurot ja müügitulu 50,4 miljardit eurot, mis teeb kasumiprotsendiks ligi 6%.¹¹² Ehkki Zetterberg tõi välja vaid kõige tulusamad mõisad, võib sellegipoolest arvata, et mõisamajandus oli ka kokkuvõttes väga kasumlik ettevõtlusvorm.

Ehkki Eestis tervikuna olid kõrtsid mõisatele väga kasumlikud (lk 7), siis Neeruti mõisa puhul see olemasolevate andmete põhjal (lk 18) ei kehtinud, vähemalt 1765. aastal mitte, mil kolme kõrtsi kohta märgiti, et need annavad vähe kasumit.¹¹³

Mõisate suurim rikkusperiood saabus 18. sajandi keskpaigas, kui viinapõletamise saaduste mahamüümisest Venemaale saadi nii suurt tulu, et uhked, tänini Eestit kaunistavad mõisate härrastemajad kerkisid paljudesse paikadesse. Näiteks selgus uurimistööst, et 18. sajandil nõudsid kulutused 20-30 adramaa suuruse mõisa majapidamisele aastas keskmiselt 40-60 rubla (lk 7-8). Samas müüdi vaat viina aga 18 rubla eest (lk 12). Niisiis selgub, et juba kolme viinavaadi müügiga võis mõis katta kogu aasta majapidamiskulud. Neeruti puhul võib viinatootmise kohta leida väga vähe andmeid – ei ole üldse kindlalt teada, kas seal viina toodeti. See võiks põhjendada ka kõrtside madalat kasumlikkust. Neeruti uus härrastemaja rajati 1878. aastal ilmselt Udriku mõisa viinatootmisest saadud tuludega, sest mõlemat mõisat omas Rehbinderite suguvõsa.

¹⁰⁷ Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 157

¹⁰⁸ Eesti Statistikaamet. Piimatoodang suurenes neljandat aastat järjest. [www] <http://www.stat.ee/72554> [11.05.2014]

¹⁰⁹ 1 küünar = 55-85 cm

¹¹⁰ Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev, lk 158

¹¹¹ Samas, lk 158

¹¹² Eesti Statistikaamet. 2013. aasta oli ettevõtlussektorile edukas. [www] <http://www.stat.ee/72304> [24.05.2014]

¹¹³ Tammik, R. 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 162-163

Huvitav on märkida, et Eestis tänapäeval nii tuntud kartul muutus tähtsaimaks põllukultuuriks alles samuti 18. sajandi keskpaiku ja sedagi peamiselt ainult Põhja-Eestis. Lõunas valitses hoopis lina. Põllumajanduses toimus ajakohastumine – mõisates mindi üle mitmeväljasüsteemile, teoorjade asemele tulid palgalised moonakad.¹¹⁴

19. sajandil toimunud turušokid, mis seisnesid näiteks teraviljahindade järsus kukkumises, mõjusid põllumajandusele orienteerunud mõisatele halvasti. Siiski suudeti üsna kiiresti leida uued väljundid ning kriis asendus peagi buumiga. Sajandi lõpuks jõudis viinatootmise toel Eesti lausa Peterburi viinaturu valitsejaks, seda tänu edukale tööle mõisates. Lisaks viinatootmisele kogus populaarsust ka loomakasvatus. Näiteks 19. sajandi lõpus võttis Neeruti mõis talude maast 4 ha ära, et külva sinna ristikheina (lk 19). Ilmselt tegeleti sel ajal (lk 14) populaarseks saanud meriino lammaste kasvatamisega ja ristikhein oli mõeldud neile söödaks.

Ehkki uue sajandi alguses buum taandus, ei olnud mõisatel üldiselt märkimisväärsed majandusmuresid, pigem toimis mõisamajandus hästi ja seda kuni maailmasõja puhkemiseni (lk 16). Suurt rolli mängis siin ilmses ka Vene turu suurus ja asjaolu, et Baltikum oli riigi üks arenenuimad piirkondi. Kui Peterburi ärimees Kirschstein ostis Neeruti mõisa, investeeris ta sinna suuri summasid, mis hakkasid Vene turu toel Neeruti mõisa kasumid kerkima (lk 21). Sel perioodil küündis mõisa aastane puhastulu 2 000 rublani. Arhiividokumentidest leiab tõestust selle kohta, et Neeruti mõis oli riigistamise ajal veel heas majanduslikus seisukorras (lk 21). Mõnede autorite hinnangul¹¹⁵ ei oleks mõisamajandus vaba tööjõuturu tingimustes end üldse ära tasunud ning mõisate suur puhaskasum oli võimalik tänu pärisoriste talupoegade tasuta tööjõule (lk 8), kuid eespool toodud näide Neeruti mõisa puhaskasumist oli saadud 20. sajandi alguses kasutades palgatööjõudu. Seega sõltub kõik siiski oskuslikust majandamisest.

Mõisamajandus kestis Eestis üle poole aastatuhande ja ehkki sellele ei vaata eestlased pärisorjuse ja koormiste tõttu eriti positiivselt, suutis see siiski iseseisvalt toimida, kasvatada kohalikku majandust ja tuua jõukust Eestisse. Kui seda võrrelda näiteks nõukogudeaegsete kolhoosidega, mis üritasid oma olemuselt mõisate majandusmudelit kopeerida, kuid osutusid tegelikkuses väga ebaefektiivseteks ning ei püsinud üht sajanditki, oli mõisamajandus siiski edukas ning oleks ilmselt suutnud kauemgi püsida, kui Eesti ei oleks iseseisvumisel üle läinud talumajandusele.

¹¹⁴ Eesti Rahva Muuseum. Mõisad. [www] <http://www.erm.ee/et/Avasta/Rahvakultuur/Muutuv-rahvakultuur/Moisad> [03.05.2014]

¹¹⁵ Vinnal, H. 2010. Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalisel suhtel 1730. ja 1740. aastatel. – Tuna, nr 3, lk 70. Allikas: Soom, A. 1954. Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. Lund, lk 378

4. Kokkuvõte

Töö eesmärk oli uurida Eesti territooriumil mõisa kui majandusüksuse toimimist läbi ajaloo, analüüsides selle tulude allikaid, kulutuste eesmärke ja majandamise edukust, kasutades mõisaajastu lõpuaastate majanduselu ühe näitena kohalikku Neeruti mõisat.

Uurimistöö eesmärk on autori hinnangul üldjoontes täidetud. Mõisamajanduse kohta suutis autor leida märkimisväärset koguses infot erinevatest allikatest ja kirjutada üldiselt selle ajaloost kõikidest perioodidest. Samas tuleks märkida, et puhtalt majanduse poolt on erinevates allikates vähe käsitletud, mistõttu kulus suur osa ajast vajaliku eristamisele ebavajalikust. Informatsiooni hulka on esialgsega võrreldes oluliselt kärbitud, et vältida teema laialivalgumist.

Kahjuks jäi kohaliku Neeruti mõisa osa uurimuses loodetust tagasihoidlikumaks, sest vajaminevaid andmeid leidis vähe. Siiski otsustas autor ka selle uurimistöösse jätta, sest sellega tegeleti palju ning samas sai ka Neeruti mõisa kohta siiski majandusliku toimimise kohta infot läbi mitme sajandi.

Mõisamajanduse analüüsi tulemusel jõudis autor järeldusele, et mõisamajandus oli läbi ajaloo jätkusuutlik ja edukas majandusvorm, mis suutis vajadusel uute oludega kohaneda. Ilmselt oleksid mõisad suutnud ka edaspidi ennast edukalt ära majandada, kui Eesti riik ei oleks läbi viinud maareformi. Sellele leidis autor tõestust ka Neeruti mõisa dokumentides, mis näitavad mõisa head majanduslikku olukorda ja oskust majandada. Analüüsiosa on lühike, kokkuvõtlik ja üldistav, mis sisaldab lisaks autori hinnangule infokilde mõisamajanduse tasuvuse kohta, mille põhjal autor võrdles sealset infot tänapäeva andmetega, et paremini hinnata mõisamajanduse edukust.

Uurimistöö suurimateks väljakutseteks võib nimetada majandusliku info otsimist, erinevate allikate käsitlemist ühest ajaperioodist, Neeruti mõisa majandusliku poole andmete leidmist ja töö mahu jälgimist. Oodatust vähem raskusi valmistas kujunduse ja formaadi pool.

Kasutatud allikate loetelu

Raamatud ja ajakirjad

1. Andresen, A., Jansen, E., Karjahärm, T., Laar, M., Laur, M., Leppik, L., Must, A., Rosenberg, T., Tannberg, T., Vahtre, S. 2010. Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest vabadussõjani. Tartu: Ilmamaa
2. Hein, A. (1988). Juugendilik Neeruti. – Horisont nr 12
3. Leppik, E. 1997. Neeruti mõis. Kohtla-Järve: Trükis
4. Maiste, J. 1996. Eestimaa mõisad. Tallinn: Kunst
5. Rosenberg, T. (2004). Mõisnikust talunikuks. Saksa põllumehed Eestis. –Horisont nr 6
6. Rosenberg, T. 2013. Kännivaod. Uurimusi Eesti 18.-20. sajandi agraarajaloost. Tartu Ülikooli Kirjastus
7. Sillaots, P (tõlkija). 1959. Eestlane ja tema isand. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus
8. Zetterberg, J. 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev
9. Tammik, R. (2005). Kadrina Kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk
10. Vahtre, L., Laar, M. 2013. Eesti Ajalugu, II osa. Gümnaasiumiõpik. Tallinn: Maurus Kirjastus OÜ
11. Vinnal, H. 2010. Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalisel suhtel 1730. ja 1740. aastatel. – Tuna, nr 3

Arhiivimaterjalid

1. Ajalooarhiiv. Ex Fontibus Archivi Historici Estoniae. II. Eessõna. [www] http://www.eha.ee/raamatud/sadamaraamat/parnu_sissejuhatus.htm [16.05.2014]
2. Ajalooarhiiv. EAA.854.1.383. Virumaa kõrtside nimekirjad 1857. aasta kirikueestseisjate andmete järele koos täiendustega 1878. aastal
3. EAA.2486.3.3314. Neeruti mõis (Buxhöwden). 1904-1913
4. ERA.58.4.2343. Neeruti mõis. Toimik Virumaal likvideeritud Neeruti mõisa kohta
5. Rahvusarhiiv. Kinnistute register. [www] <http://goo.gl/1pcyG> [09.03.12]

Allikmaterjal internetist

1. Ajalooline Ajakiri, nr 2/2003, lk 195 [www] <http://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/viewFile/AA.2013.2.02/999>
2. Ajalooline Ajakiri, nr 2/2013, lk 190 [www] <http://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/viewFile/AA.2013.2.02/999> [16.05.2014]
3. Aunapuu, A. (2008). - Eesti Ekspress. <http://goo.gl/0zvww> [15.01.12]
4. Eesti keele seletav sõnaraamat [www] <http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=raadama&F=M>

5. Eesti mõisaportaal. [www] <http://www.mois.ee/viru/neeruti.shtml> [11.05.2014]
6. Eesti Mõisaportaal. Eesti mõisate lühiajalugu. [WWW] <http://mois.ee/ajalugu/index.shtml> [03.05.2014]
7. Eesti mõisaportaal. Mõisa erinevatest tähendustest [www] <http://mois.ee/tahendus.shtml> [19.05.2014]
8. Eesti Rahva Muuseum. Mõisad. [www] <http://www.erm.ee/et/Avasta/Rahvakultuur-/Muutuv-rahvakultuur/Moisad> [03.05.2014]
9. Eesti Statistikaamet. 2013. aasta oli ettevõtlussektorile edukas. [www] <http://www.stat.ee/72304> [24.05.2014]
10. Eesti Statistikaamet. Piimatoodang suurenes neljandat aastat järjest. [www] <http://www.stat.ee/72554> [11.05.2014]
11. Eesti Õigekeelsus Sõnaraamat 2013. [www] <http://www.eki.ee/dict/qs/index.cgi?Q=ritt&F=M> [12.05.2014]
12. Entsüklopeedia Eestist (Estonica). Balti erikord (Pärisorjuslik kord ja mõisamajanduse intensiivistumine). [www] http://www.estonica.org/et/Ajalugu/1710-1850_Balti_erikord/P%C3%A4risorjuslik_kord_ja_m%C3%B5isamajanduse_intensiivistumine/ [03.05.2014]
13. Entsüklopeedia Eestist (Estonica). Rootsi aeg (Agraarolud). [www] http://www.estonica.org/et/Ajalugu/1558-1710_Rootsi_aeg/Agraarolud/ [03.05.2014]
14. Kärp, P. (2003). Tartu rahuleping on omariikluse nurgakivi. - Kesknädal, 29. jaanuar. [www] <http://www.kesknadal.ee/g2/uudised?id=2334> [22.02.2014]
15. Leppik, E. (2002). Neeruti mõisnike jäljed Karuaugu mägedes. NS MTÜ. Toimetised. Vihik A-504. <http://ab3fetu.nw.eenet.ee/?do=sisu&id=89#A-504> [20.05.2013]
16. Lust, K. 2013. Teraviljahinnad Eesti kohalikel turgudel ja neid mõjutanud tegurid 1840-1900. – Ajalooline Ajakiri, nr 2/2013, lk 223 [www] <http://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/view/AA.2013.2.04/1001> [21.05.2014]
17. Michelson, A. 2011. Jaanirukis – väike tera suure jõuga. HAMK Biotalous. [esitlus] https://docs.google.com/presentation/d/1JHfwDk8JSXxrJSBXLggJx_kzE19Cnq8QN_YWDy1gEaQY/embed#slide=id.i58 [21.05.2014]
18. Mündipood. [www] <http://www.myndipood.ee/index.php?main=190> [10.05. 2014]
19. Tiiter, M. 2013. Neeruti mõis kui tuhmunud juugendlik pärl. Kadrina Keskkool. [Uurimistöö]. Kadrina, lk 8
20. Viina- ja piiritusetootmise ajalugu Eestis. [www] <http://www.jootargalt.ee/viinatootmise-ajalugu-estis> [21.05.2014]

Fotod

Foto 1. - Eesti mõisaportaal [www] <http://www.mois.ee/viru/neeruti.shtml> [11.05.2014]

Lisad

Lisa 1. Tabelid A-C

Tabel A. Mõisnikeperekond de la Barre rahaliste sissetulekute struktuur 1733-1748 albertustaalrites¹¹⁶

		1733- 1736	1737- 1740	1741- 1744	1745- 1748	Kokku	%	%
Põllu- majandus- ja metsandus- saadused	Rukis	3101	3882	1014	1542	9539	34,5	48,6
	Kaer	13	284		6	303	1,1	
	Linnased	475	770		198	1443	5,2	
	Lina	179	130	80		467	1,7	
	Kanep	78						
	Linaseemned	189				189	0,7	
	Viin	198	121			319	1,2	
	Muud taimekasvatus- saadused	171	405	16		592	2,1	
	Või	266	176			442	1,6	
	Muud loomakasvatus- saadused	50	43			93	0,3	
Palgid	48	20			68	0,2		
Kõrtsi- pidamine	Õlu	961	419	464	409	3204	11,6	11,6
	Viin		223	474				
	Tubakas		172	82				
Talupoegade rahalised andamid		170	164	76	33	443	1,6	1,6
Muud sisse- tulekud	Rent		700	1035	1050	2785	10,1	38,2
	Raha võlgnikelt	1530	6133			7663	27,7	
	Muu	106	13			119	0,4	
Kokku		7535	13655	3241	3238	27669	100	100

Allikas: Vinnal, H. 2010. Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalsed suhted 1730. ja 1740. aastatel. – Tuna, nr 3, lk 68.

¹¹⁶ ALBERTUSTAALER – 17. sajandil Liivimaal levinud kaubandusraha. Allikas: Ajalooline Ajakiri, nr 2/2013, lk 190 [www] <http://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/viewFile/AA.2013.2.02/999> [16.05.2014]
1 albertustaal = 143 kopikat [EAA 1000-2-1431, l. 146] Allikas: Ajalooarhiiv [www] http://www.eha.ee/raamatud/sadamaraamat/parnu_sissejuhatus.htm [16.05.2014]

Tabel B. Tumala, Koigi ja Roobaka mõisa talude kandevõime ja koormised 1769. aastal

	Tumalas	Koigis	Roobakas
Talumajapidamisi	36	20	15
tööjõulisi mehi/naisi	70/53	44/36	30/27
töövõimetuid mehi/naisi	4/10	-/2	-/5
alla 15a poisse/tüdrukuid	46/58	35/31	16/22
hobuseid	77	49	24
varssu	26	20	6
taluhärgi	67	49	28
mõisahärgi taludes	33	13	23
lehmi	46	36	21
mullikaid	63	39	18
Talude koormised kokku			
nädala rakmepäevi aasta ringi	125	93½	
nädala jaanipäevi jaanist mihklini	84	54½	
rahaandam (rbl, kop)	28.80	21.00	13.80
rukist (vakkades)	17	35	23
otra (vakkades)	27	35	23
kaera (vakkades)	24	17½	11½
oinaid (tk)	26	19	13
kanu (tk)	48	35	23
mune (tk)	480	350	230

Allikas: Rosenberg, T. 2013. Kännivaod. Uurimusi Eesti 18.-20. sajandi agraarajaloost. Tartu Ülikooli Kirjastus

Tabel C. Mõisnikepererkond de la Barre rahaliste väljaminekute struktuur 1733-1748.¹¹⁷

Mõisnikepererkond de la Barre rahaliste väljaminekute struktuur 1733–1748 (albertustaalrites).⁵⁵

		1733-1736	1737-1740	1741-1744	1745-1748	Kokku	%	%
Kaubad	Tubakas	30	112	69	33	244	0,7	47,1
	Sool	4	22	50	51	127	0,4	
	Tee, kohv ja suhkur	21	44	75	359	499	1,5	
	Alkohol	82	117	191	231	621	1,9	
	Muud toiduained	33	30	108	244	415	1,2	
	Tekstiilid, rõivad ja karusnahad	293	578	949	1352	3172	9,5	
	Väärisesemed	144	328	319	554	1345	4,0	
	Laua- ja kööginõud	28	152	70	97	347	1,0	
	Nn. kraamkaubad ⁵⁶	99	119	136	121	475	1,4	
	Ravimid ja kemikaalid	170	293	184	127	774	2,3	
	Trükised	115	191	69	38	413	1,2	
	Raud ja teras	33	25	9		67	0,2	
	Ehitusmaterjalid	142	25	15		182	0,6	
	Loomad	42	169		130	341	1,0	
	Muud kaubad	105	140	300	198	743	2,2	
	Kokku arvestatud arved ⁵⁷	125	54	406	846	1431	4,3	
Kaupmeestele tasutud arved ⁵⁸	1572	1562	668	772	4574	13,7		
Tööd ja teenused	Posti- ja asjaajamiskulud	58	96	6	14	174	0,5	14,0
	Mõisateenistujate palgad	294	161	34	100	589	1,8	
	Ametimeeste palgad	333	373	55	528	1289	3,9	
	Töötasu rätsepatele	99	107	62	65	333	1,0	
	Töötasu kingseppadele	7	20	14	45	86	0,3	
	Töötasu aadrilaskjatele	33	19	7	20	79	0,3	
	Muud töötasud	603	283	546	637	2069	6,2	
Reisikulud ⁵⁹	168	283	349	674	1474	4,4	4,4	
Muud kulutused	Võlakustutused	2506				2506	7,5	34,5
	Eivere mõisa ost		6400			6400	19,2	
	Heategevus ja rahalised kingitused	80	254	107	175	616	1,9	
	Maks kirikule	24	24	28		76	0,3	
	Maks rüütelkonna kassasse	39	23	18	6	86	0,3	
	Maks riigile	307	382	477	271	1437	4,3	
	Muud kulutused	32	3		286	321	1,0	
Kokku	7621	12389	5321	7974	33305	100	100	

Kuigi Christina de la Barre valdused asusid tunduvalt lähemal Riiale kui Tallinnale, varustasid teda erinevate kaupadega siiski

peamiselt Tallinna kaupmehed. Kõige sagedamini esinevad arveraamatutes Tallinna suurkaupmeeste Georg Friedrich Ludloff ja

⁵⁹ Kuna arveraamatutes on reisidel tehtud kulutused transpordile, majutusele, söögile jm. märgitud üldjuhul kokkuvõtlikult, siis tuleb seda kulutuste rühma vaadelda iseseisvana, kuigi sisuliselt peaks see jagunema kaupade, tööde ja teenuste ning muude kulutuste vahel.

¹¹⁷ Vinnal, H. 2010. Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis-rahalsed suhted 1730. ja 1740. aastatel. – Tuna, nr 3, lk 76

Lisa 2. Neeruti mõisa majapidamise kontrollimise aruanne.

Väljavõte arhiividokumendist. Allikas: ERA.58.4.2343. Neeruti mõis. Toimik Virumaal likvideeritud Neeruti mõisa kohta.

